

НАЈНОВИЈЕ ДЕЛО ИСТАКНУТОГ ИСТРАЖИВАЧА СРПСКЕ ФИЛОСОФИЈЕ

(Прир. Здравко Кучинар, *Дух и хуманизам. Београдска Philosophia
Артура Либерта*. Београд 2023)

Најновије дело које је приредио Здравко Кучинар, професор и истакнути истраживач српске философије, је зборник насловљен *Дух и хуманизам*, објављен у ИК „Досије студио” из Београда. Професор би се можда и успротивио квалификацији да је истраживач српске философије и био би само делимично у праву. Он је, наиме, био дугогодишњи професор предмета Класичне немачке философије на дипломским студијама Филозофског факултета у Београду као и Филозофске антропологије на последипломским студијама истог факултета. Такође, био је члан редакција наших значајних часописа шездесетих година: *Филозофија* и *Гледишта*, главни уредник филозофских часописа: *Филозофске студије* седамдесетих и *Theoria* осамдесетих година, те председник Филозофског друштва Србије. Као истраживач западне философије објавио је књиге *Филозофија чина Аугустина Тејцковској* и *Мозеса Хеса* (2011) и *Марксови филозофски следбеници* (2012), а приредио је и тематски зборник *Филозофија Имануела Канта* у издању Филозофског друштва Србије 1975, као и 46. том *Дела Карла Маркса и Фридриха Енгелса*. Дакле, ако професор Кучинар и јесте истраживач српске философије, из претходно реченог јасно се види да он није само то. Штавише, по својој основној тематици је истраживач немачке и марксистичке филозофске традиције.

Као истраживача српске филозофске традиције, међутим, квалификују га његове следеће књиге: *Српско филозофско друштво. Крајња историја. Део I, До оснивања Југословенској удружења за филозофију и социологију (1898–1956)* из 2011; *Из нашеј филозофској живоји* (2012); *Бранислав Пејронијевић. Ојаске о њочетку и резимеу његовој филозофској дела* (2019), а делимично и књига *Артур Либерт = Arthur Liebert: живоји и дела = Leben und Werke = life and works* из 2015. За ову потоњу кажем делимично, стога што је Артур Либерт, немачки философ јеврејског порекла, али је тридесетих година прошлог века живео и радио у Београду па је у том смислу припадао и српској философији. Надаље, професор Кучинар је приредио и зборнике радова *Увођење у филозофско и научно дело Бранислава Пејронијевића* (1999); *Пројив забрана. Разговор „Социјализам и култура”*.

Филозофско друштво Србије 1969, из 2011; *Ум у времену. Споменица о годишњици смрти Слободана Жуњића: 9. 3. 2019 – 9. 3. 2020*, из 2020. Овим зборницима бих делимично придружио и овај најновији, *Дух и хуманизам. Београдска Philosophia Артура Либерта* из 2023, о којем говоримо. Његовим наведеним истраживачким радовима о српској филозофској традицији неизоставно ваља прикључити и више тематских бројева часописа које је Кучинар приредио, као што су темат о Ксенији Атанасијевић (*Филозофске ситуације* 1/1970) и *Споменица Вељку Кораћу (Зборник Филозофског факултета)*. Серија Б, Друштвене науке, 15, 1988). Није наодмет подсетити да је професор Кучинар најавио још две књиге из овог подручја: други том кратке историје Српског филозофског друштва и шира биографска монографија о Артуру Либерту. Надам се да наведени наслови сведоче како је професор Кучинар, поред осталог, и истраживач српске филозофске традиције, а њихова изведба показује да је он у тој области истакнут.

Сад се поставља питање: откуда толико Кучинарово занимање за филозофију Артура Либерта? Као истраживача Канта и потоње кантовске традиције у филозофији свакако је нашег истраживача могао заинтересовати Либерт, који је дуго година водио познати часопис *Kant-Studien* и био један од председника Кантовог друштва, али су, чини се, те функције немачког филозофа недовољне да професор Кучинар о њему објави већ две књиге и да уз то припрема још и трећу, обимну монографију. За то, по мом мишљењу, постоје најмање три додатна разлога.

Први је свакако тај што је Либерт, отпуштен с посла у Хитлеровој Немачкој, дошао половином децембра 1933. у Београд, на Филозофски факултет, као професор филозофије и педагогије, и ту остао нешто више од пет и по година. У Београду је развио живу филозофску активност: основао је 1935. године међународно друштво „Philosophia” са седиштем у Београду и покренуо је истоимени часопис, као његов орган, који је такође излазио у Београду током 1936, 1937. и 1938. (Ово „у Београду” наглашавам стога што се, како показује Кучинар, у литератури срећу и погрешне тврдње о другим местима издавања. Зато је приређивач зборника већ *првим* поднасловом зборника, који гласи *Београдска Philosophia Артура Либерта*, истакао да је овде реч о београдском часопису). Надаље, у Београду је написао и низ својих књига и чланака, између осталих му је на српски језик наш философ и његов студент из Берлина Кајица Миланов са немачког рукописа превео књигу *Филозофија наставе: описна дидактика* (Геца Кон, Београд 1935). Овом својом агилном предавачком, списатељском и пре свега организаторском активношћу Либерт је у нашој средини неизоставно постао део филозофског живота, односно постао је део српске филозофије. Тиме што је радио у нашој средини и био део наше филозофије, Либерт је свакако додатно заинтересовао нашег истраживача српске филозофије.

Други разлог је специфичније врсте. Стицајем околности, непосредно пред почетак Другог светског рата, 11. јула 1939. Артур Либерт је журно морао да се склони из Београда у Енглеску. При томе је са собом понео само оно најнужније. На тај начин је у Београду остала значајна документа-

ција vezana za његов живот и рад у нашој средини. Ја не знам појединости о судбини те документације, о томе ће вероватно професор Кучинар подробније писати у својој наредној књизи, али се десило тако да је знатан њен део чуван и после рата у једној просторији у згради Филозофског факултета у Београду. О њој, међутим, нико није даље водио рачуна. У тој просторији је извођена настава са студентима, а делови документације налазили су се и на поду, тако да се и прелазило преко њих или газило по њима, а поједини документи су почели не само да се хабају него и да нестају. У Кучинару је прорадио нерв врсног истраживача, историчара филозофије, и у тим околностима је урадио оно што је најбоље могао: сву је затечену документацију пренео у властити стан и на примерен начин средио заоставштину у регистре. Тако је *о свом ипрошку* оформио оно што је сâм назвао „Архив Артура Либерта”. У том Архиву се налази документација у првом реду vezana за Либертов београдски период, посебно за покретање филозофског друштва и истоименог часописа *Philosophia*, по чему је овај Архив јединствен. При томе се професор Кучинар повезао са другим архивима и истраживачима живота и дела Артура Либерта у свету тако да су се и други могли користити постојећим документима. Проучавањем ове документације настале су поменуте две књиге о немачком филозофу, а у припреми је и трећа, обимна монографија. Кучинарови радови су запажени у свету. Прва његова књига о Либерту приказана је у часопису *Kant-Studien*, а верујем да ће слично бити оцењена и ова о којој вечерас говоримо. Наведени радови професора Кучинара несумњиво стављају међу најбоље познаваоце живота и дела Артура Либерта у свету.

Трећи разлог је општијег карактера и тиче се запуштености истраживања српске филозофске традиције. Професор Кучинар је у својој обимној уводној студији за овај зборник брижљиво навео све непосредне реакције у нашој тадашњој периодици на појаву часописа *Philosophia*, где се посебно издваја текст књижевног критичара Марка Цара „Један међународни часопис у Београду” (*Лейпциг Мајинце српске*, књ. 348, 1/1937, стр. 62–65). Марко Цар је одмах истакао његову важност: „За нас је свакако од пресудне важности то, што се ова важна и замашна ствар изводи и развија у нашој средини. Сама околност да је Београд уочен као место нарочито подесно за један такав подухват, јасно говори у прилог његове културне дораслости и његова међународног угледа и значаја”. И затим наставља како би тај рад „могао да донесе користи укупном духовном животу наше земље, и да у исто време учврсти и учини још приснијом везе, које поједини наставници наших универзитета већ одржавају са водећим личностима светске културе и светске науке”. Професор Кучинар је ово прегнантно изразио ставом како је тада Београд „накратко ... постао једно од светских средишта филозофског живота, уписао се на филозофску мапу света”, мада је дотле, како се не баш најгачније а ни најправичније изразио Ханс Блуменберг, Београд био „с ону страну [односно изван] подручја филозофије”. Кучинар је показао да су се обистиниле речи Марка Цара: оснивање међународног филозофског друштва „*Philosophia*” у Београду доиста је допринело оснивању другог српског филозофског друштва

(такозваног Петронијевићевог) 1938, и уопште унапређењу философског живота код нас. Из садржаја трију објављених годишта часописа *Philosophia* види се да су и неки наши философи били његови сарадници, пишући приказе књига домаћих философа, али, нажалост, без неких озбиљнијих истраживачких прилога. Поред већ цитираног текста Марка Цара из 1937, јануара 1938. објављена је и анонимна краћа белешка у *Политици* „Друго годиште часописа 'Philosophia'”, а последњи предатни напис сачинио је Стефан Јосифовић („Међународни философски часопис 'Philosophia'”, *Лейпциг Матице српске*, књ. 353, 3–4/1940, стр. 313–316). Ова три написа сведоче да активност Артура Либерта, посебно његовог часописа, није прошла незапажено у нашој средини, а истакнута је и његова важност за нашу философију. Али је онда избио рат а након њега наступила је и радикална промена друштвеног уређења у нашој земљи као и с тим повезана радикална промена водеће философске оптике, која је некако постала слепа за појаву Либерта и његовог часописа. Тако је значајну Либертову епизоду у нашој философској средини задуго сасвим прекрио заборав.

Наиме, после рата, Душан Недељковић, професор свих философских предмета у периоду 1946. до краја 1953. на Филозофском факултету у Београду, јесте био заслужан за увођење истраживања југословенске филозофије у наставу па је у оквиру ње био заслужан и за организованије истраживање српске традиције – његови су ученици Михајло Поповић, Драган Јеремић и Андрија Стојковић, први и заслужни послератни истраживачи српске филозофије – али је у својој дијаматовској визири превиђао многе појаве, што се одразило и на његове непосредне ученике. Тако је међу њима тек Андрија Стојковић у својој књизи *Развићак филозофије у Срба 1804–1944*. из 1972, само узгред на једном месту поменуо како је „избегли антифашиста Артур Либерт издавао ... у Београду интернационални часопис 'Philosophia' (1936–1939)” (стр. 362), без иједне речи даље о томе. Далеко конкретније и раније о томе писали су хрватски философи. Тако је Владимир Филиповић у књизи *Новија филозофија Зайага* (из 1968), у поглављу о Хусерлу, написао: „Значајно његово дјело 'Криза европских знаности' ('Krisis der europäischen Wissenschaften', 1936) изашло је први пут у Београду у часопису 'Philosophie', који је издавао професор Liebert” (В. Филиповић, *Новија филозофија Зайага и одабрани њексјови*, Накладни завод Матице хрватске, Загреб 1979, стр. 147. При томе је превидео да је наслов часописа на латинском језику па га је погрешно написао на немачком). Овај податак Филиповић је у истој књизи, на стр. 336, поновио и након превода Иве Куртовића одломка из Хусерлове *Кризе европских наука*. Потом се овај податак појављује и у тексту Милана Дамњановића седамдесетих година (зборник *Феноменологија*, прир. Милан Дамњановић, Нолит, Београд 1975, стр. 38). Природно је било да овај часопис нису могли заобићи ни преводиоци Хусерловог списа *Криза европских наука*, Зоран Ђинђић у Београду (1991) и Анте Пажанин у Загребу (1990), али увек узгред у контексту првог објављивања Хусерловог значајног позног дела.

Међутим, први засебни истраживачки текст – ако оставимо по страни предатна три приказа – о овом београдском часопису, и то ваља на-

гласити, појавио се код нас тек 1992. године, 54 године након излажења његове последње свеске. Било је то време разбијања СФРЈ и нестајања са сцене водеће философске парадигме у чијој оптици се слабо назирала важност и величина часописа Артура Либерта. Написао га је Данило Н. Баста и објавио га и на српском и на немачком језику („Часопис 'Philosophia' и његов оснивач Артур Либерт”, *Филозофски годишњак*, 5/1992, стр. 202–211). Тим текстом је не само скренута пажња домаће и стране јавности на овај београдски часопис него њиме код нас заправо започиње и његово право истраживање и рецепција. Стога га је с правом и професор Кучинар уврстио у додатак зборника *Дух и хуманизам*. Други засебни текст написао је библиограф Добрило Аранитовић („Часопис *Philosophia*. Београд, 1936–1938: библиографија”, у: И. Деретић (прир.), *Историја српске филозофије III. Прилози истраживању*, Еуго- Giunti, Београд 2014, стр. 655–704). Овај рад је, нажалост, сачињен са много недопустивих грешака тако да је професор Кучинар изнова сâм саставио потпуни и тачни садржај свих годишта часописа и тако комплетирао Додатак зборника. Али ваља посебно додати да је убрзо након Бастиног пионирског чланка, Слободан Жуњић у рукопису *Историја српске филозофије*, писаном 1996/97, а објављеном тек 2009, први пут у једном синтетичком прегледу наше филозофије на примеренији начин приказао улогу Артура Либерта и његовог часописа, посветивши му обиман пасус, уз ослањање, разуме се, на пионирски Бастин чланак:

„Од јеврејских избеглица из фашистичке Немачке, који су пред рат стигли у Србију, свакако је најпознатији и најзначајнији немачки новокантовац Артур Либерт (1878–1946), уредник познатог часописа *Kant-Studien* и један од председника Кантовог друштва (*Kant-Gesellschaft*). Пошто је 1933. године на основу злогласних расистичких закона отпуштен са Берлинског универзитета, он је (вероватно на заузимање Кајице Миланова) примљен у Београду за професора филозофије и педагогије. Већ 1935. године на српском језику је објавио своју *Филозофију насџаве (Philosophie des Unterrichts)*, која је паралелно изашла и на немачком у Швајцарској. Између 1936. и 1938. године Либерт је у Београду (углавном) на немачком језику издавао часопис *Philosophia* као орган истоименог удружења, које је окупљало филозофе разних земаља, без обзира на њихову оријентацију. У самом часопису, који је објављивао једну велику свеску годишње, сарађивали су, између осталих европских филозофа, и таква имена као што су Е. Хусерл, К. Левит, М. Бубер, О. Нојрат, Х. Плеснер, Е. Касирер, Ф. Хајнеман, Л. Шестов, Ј. Паточка и П. Ландсберг, а од наших К. Миланов, Б. Петронијевић, Јелисавета Бранковић, Милијан Шеман, Ернст Фридман и др. (Сам Либерт је у II свесци написао похвалан приказ Петронијевићевог француског *Резимеа*.) Преко овог часописа у Београду је своју *editio princeps* доживео и славни Хусерлов спис *Криза евројских наука и трансценденцијална феноменологија* (1936) као и неколико других занимљивих радова немачке филозофије. Либертов часопис, који је и именом и усмерењем антиципирао послератну београдску *Филозофију* (био је наимае, конципиран космополитски и хуманистички) тежио је да оствари 'зајед-

ницу ероса, логоса и етоса' у једном времену када су управо ти појмови највише били угрожени" (С. Жуњић, *Историја српске филозофије*, ПЛАТΩ books, Београд 2009, стр. 320–321).

Колико је Либертова београдска епизода била мало истражена добро сведочи и овај Жуњићев пасус, који садржи такође нека ситнија претеривања или нетачности и у том погледу је већ „застарео”. Још је Герхард Кроп у чланку “Arthur Liebert in memoriam” из 1949. написао како је Либерт дошао у Београд посредовањем „једног српског докторанда”, мислећи при томе на Кајицу Миланова или можда на Јелисавету Бранковић. Тај Кропов податак у свом чланку коментарише Данило Баства, који је, уз оградну „по свој прилици”, разложно претпоставио да би то могао бити Кајица Миланов. Посредством Бастиног чланка, то у својој књизи тврди и Слободан Жуњић. Према Кучинаровом истраживању, међутим, кључну улогу за Либертово ступање на Филозофски факултет у Београду за професора философије и педагогије имао је у првом реду утицајни Дамјан Бранковић, представник Крупове компаније и старешина ложе слободних зидара „Побратим” у Београду, иначе отац Јелисавете Бранковић, Либертове студенткиње у Берлину и потом асистента у Београду. Са Јелисаветом је у Берлину код Либерта доиста студирао и Кајица Миланов, али он крајем 1933. још није био примљен на Филозофски факултет у Београду па ту још није могао имати утицаја. Изгледније је стога да је то била Јелисавета Бранковић, мада, с друге стране, она није била Либертов докторанд. Стога можемо спекулисати како је можда Миланов замолио Бранковићеву да замоли свог оца да ургира за Либертов пријем на Филозофски факултет. Да је и овако било, Жуњићева формулација, ослоњена на Бастин чланак, да је Либерт примљен на факултет „вероватно на заузимање Кајице Миланова”, мада уз ограђивање речју „вероватно”, ипак је прејака. Друго, београдски часопис *Филозофија*, покренут 1957. као *Југословенски часопис за филозофију и социологију*, по називу, те космополитском и хуманистичком усмерењу, доиста подсећа на Либертов часопис *Philosophia*, али овај предратни међународни часопис није имао никаквог удела у покретању и конципирању београдског часописа који је био гласило Југословенског удружења за филозофију. Утолико је претерана и Жуњићева тврдња да је Либертов часопис антиципирао истоимени послератни београдски часопис. Иза ове Жуњићеве тврдње чини ми се да стоји његово програмско настојање да изналази линије континуитета у српској филозофији, али, као што се види, у томе је понекад и претеривао па је претпостављао и непостојеће везе. Ближи је истини, чини се, био Баства који је свој чланак из 1992. завршио жаљењем што није било никаквог стварног континуитета између часописа и наше послератне филозофије, а то значи ни између двају истоимених београдских часописа.

Поред капиталног Хусерловог текста, у истом часопису објављивали су своје радове и други значајни философи као што су Лудвиг Ландгребе, Хелмут Плеснер, Мартин Бубер, Карл Левит, Јан Паточка и други. Све ово је београдски међународни часопис чинило једним од водећих у то време у свету. Важност Либертовог београдског часописа, с једне стране, и

његова недовољна познатост и неистраженост, с друге стране, чинили су, дакле, важан трећи разлог да се професор Кучинар подухвати рада на својој другој књизи о Либерту и његовом часопису.

Још ваља рећи и како је дошло до замисли о овом зборнику. И други су философи, оставимо за сада по страни имена, долазили на идеју да се сачини репринт сва три годишта овог београдског часописа, који је постао реткост и чије комплете не поседују ни неке наше водеће библиотеке, али ни до сада та амбициозна замисао није остварена. То би био тежак и дуготрајан пројекат, а финансијски би био сасвим неисплатив па би се мало ко упуштао у све те ризике. Већина текстова у њему објављена је на немачком језику, а има их и на енглеском, француском и италијанском, нема ниједног на српском тако да би продаја репринта код нас била скромна. Сведочићу стога само о овом зборнику. Једног пролећног дана прошле године био сам на дружењу на сплавићу у Земуну са професором Кучинаром и академиком Бастом, иначе челником Одбора за филозофију између Истока и Запада САНУ. Овај Одбор је покренуо и истоимену едицију, која је објављивала једну свеску годишње, чији је уредник академик Баства, а издавач Досије студио из Београда, којим руководи господин Мирко Милићевић. Елем, Баства је на том дружењу утроје набацио пилот идеју да се као наредна свеска едиције сачини репринт београдског часописа *Philosophia*, што би онда као званичан предлог изнео и на седници самог Одбора. Професор Кучинар је из оправданих разлога био против те преамбициозне идеје, али је зато, што се догледне изводљивости тиче, био за изгледнији пројекат: да се сачини избор репрезентативних текстова из сва три годишта, који би се уз то и превели на српски језик, уз избор из Либертове преписке са појединим философима у вези чланака у часопису као и прилагањем изабране документације. Тиме би се нашим читаоцима први пут на српском језику, у овом изабраном облику, учинио доступним овај часопис и тако се приближио нашој широј академској публици и нашој култури уопште. Тако је рођена идеја о овом зборнику, а најпримереније је било да приређивач буде водећи стручњак за Артура Либерта код нас, професор Кучинар. Одбор за филозофију између Истока и Запада прихватио је овај предлог, професор Кучинар га је успешно и на време реализовао тако да се може разговарати о зборнику.

Већ је речено да је часопис имао хуманистичку оријентацију, неговао је вредности људске културе, чак је имао и рубрику „Хуманизам”. С друге стране, међу изабраним расправама највећи број има за тему Дух. Отуда главни наслов зборника – *Дух и хуманизам*. О *првом* поднаслову зборника, *Београдска Philosophia Артура Либерта*, већ је било речи. *Други* његов поднаслов, *Избор: расправе – ирејиска – документија (делимично на немачком)*, прегнантно говори о структури зборника. Поред већ поменутог додатка, чији смо садржај такође навели, књига садржи исцрпну и умногоне расветљавајућу уводну студију професора Кучинара, „Београдска *Philosophia* Артура Либерта” (стр. 5–60). Затим следе уводне речи оснивача друштва и часописа Артура Либерта, као и његов позив за пријем у друштво и сарадњу у часопису, које је с немачког превео Данило

Баста. Даље следи одељак од 14 изабраних расправа, од којих је десет с немачког превео Баста, један Зоран Ђинђић, два са енглеског Драгиња Марић, а један са италијанског Миодраг Ристић и Ђорђе Тасић. У одељку Преписке Здравко Кучинар је изабрао, транскрибовао, и сам превео 11 писама који су објављени двојезично. Потом следи одељак Белешки, где је Кучинар дао краће информације о 18 аутора изабраних расправа или писама. Напокон, у одељку Документа, приређивач је изабрао факсимиле десет докумената.

ИЛИЈА МАРИЋ¹

Универзитет у Београду, Физички факултет
ilijamaric212@gmail.com

¹ Марић, Илија (Лука, Босанско Грахово, 1953). Ванредни професор Физичког факултета Универзитета у Београду. Магистрирао је 1993. (*Платонизам и модерна физика*), докторирао 2002. (*Философија на Великој школи*) на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Бави се историјом српске, руске и византијске филозофије, историјом физике и филозофијом науке. Преводи филозофске текстове с руског и енглеског језика. Важније књиге: *Платон и модерна физика*, Никшић 1997; *Философија на истоку Европе*, Београд 2002; *Философија на Великој школи*, Београд 2003; *Усјон српске филозофије*, Београд 2004; *Филозофска дејља*, Београд 2009; *Сјара физика и физика код Срба*, Београд 2013; *Између мейафизике и дијалектике*, Београд 2014; *Нови почетак српске филозофије*, Београд 2017; *Белешке о Кишу и филозофији*, Стари Бановци – Београд 2017; *Сјујовања: ољеди и сјудује из филозофије и књижевносји*, Београд 2024; *Књја о Црњанском*, Београд 2025; *Ложос и жаг: индијска и кинеска филозофија код Срба у XIX веку*, Београд 2025.